

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора
Гришук Оксани Вікторівни
на дисертаційну роботу М.І.Попадинця на тему:
«Реалізація права в контексті правового розвитку сучасної України:
аксіологічний вимір»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук по
спеціальності 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми дослідження М.Попадинця не викликає сумнівів і зумовлена тими процесами, які відбуваються в правовій реальності сучасної України, зокрема: прагненням українського суспільства побудувати демократичну державу, а цього неможливо досягнути без якнайповнішої реалізації прав і свобод наших громадян. Ця реалізація є водночас і передумовою, і способом ствердження демократичних засад життя; людиноцентричною орієнтацією правової політики – ця політика із декларації трансформується в дійсність при умові якнайповнішої реалізації прав та свобод українських громадян; здійсненням євроінтеграційних прагнень сучасної України – безперешкодна реалізація прав і свобод українців є одним із шляхів втілення нашої євроінтеграції; в сучасній Україні дуже нагальною є проблема трансформації українського громадянина із декларованого суб'єкта права в реального, повноцінного, зрілого суб'єкта, а це можливо лише завдяки якнайповнішій реалізації його прав та свобод.

Окрім цього, варто зазначити також, що проблема реалізації права належить до мало розроблених у філософсько-правовій галузі знання. Значно більше зроблено у висвітленні цієї теми нашими теоретиками права. Проте, окремі аспекти цієї проблеми українські філософи права все ж напрацювали: зокрема, немало зроблено в плані розроблення методології дослідження права; засад правової нормотворчості як передумови реалізації права; дослідження людини в праві – низка цих робіт стала теоретичним підґрунтям для

висвітлення дисертаційної проблеми; здійснено філософсько-правове осмислення верховенства права, стандартів прав людини тощо – цей матеріал автор використав при осмисленні обраної теми.

Але цілісного дослідження реалізації права саме з позицій ціннісно-сміслового бачення українські філософи права поки що не зробили. Тому звернення дисертанта з його науковим керівником до цієї проблеми доречне і є їх посильним внеском у подолання певної прогалини у філософсько-правовій науці. Думається також, що цей доробок стане належним науковим підґрунтям для наступного поглиблення та осмислення зазначеної філософсько-правової проблеми.

Обґрунтованість і достовірність ідей, положень, висновків, отриманих дисертантом в ході дослідження, на наш погляд, достатньо висока, що забезпечено:

-структурою дисертаційної роботи, яка дозволяє дослідити тему всебічно, на належному науково-теоретичному рівні;

- відповідною методологією дослідження, яка включає понад чотири сотні наукових позицій, серед яких новітні монографічні напрацювання по обраній темі, наукові статті, твори філософської та правової класики, нормативно-правові акти національні та міжнародні тощо;

-концептуальною основою роботи – вона добре сформована, дає можливість всебічно і глибоко висвітлити проблему. Дослідження М.Попадинця носить міждисциплінарний характер, виконане на перетині теорії та філософії права, конституційного права, тому деякі аспекти дослідження вимагають, можливо, додаткового пояснення на захисті роботи, але це характерно для робіт такого штибу;

-достатньою джерельною базою, що нараховує понад 450 позицій тощо. Дисертаційна робота засвідчує вільне володіння автором матеріалом по темі дослідження, кваліфіковане використання джерел. Автор звертається до

авторитетних позицій, ідей та положень відомих науковців, науково коректно їх інтерпретує, подає власні обґрунтовані позиції по різних аспектах проблеми.

Зазначену важливу наукову проблему, що досліджується М.Попадинцем, розв'язують наступні нові, додатково обґрунтовані та удосконалені результати. Дана робота за характером і змістом розглянутих питань є першим в українській філософсько-правовій науці комплексним дисертаційним дослідженням аксіологічного виміру реалізації права в контексті правового розвитку сучасної України.

Оскільки проблема реалізації права розроблена автором на засадах юс натуралістичного підходу, автором переосмислено низку понять та категорій, дотичних до теми. Зокрема, показано, що з позицій законницького (легістського) підходу, в основі якого лежить принцип тотожності права та закону, реалізацію права ототожнено з реалізацією норм законодавства. Ця позиція справді не витримує наукової критики, оскільки, як відомо, право не вичерпується законом, воно є формою буття загальнолюдських цінностей, що існує в розмаїтті форм вияву, автором запропоновано відмежовувати реалізацію права від реалізації закону, не вичерпувати реалізацію права реалізацією лише позитивного права. На противагу легістському трактуванню реалізації права як *законореалізації*, запропоновано трактування реалізації права як процесу втілення в життя смислів і принципів права безвідносно до форм його буття;

В роботі обґрунтовано, що, оскільки право є ціннісним феноменом, формою буття загальнолюдських цінностей, його об'єктивація пронизана ціннісним виміром - вона розпочинається з відчуття й усвідомлення суб'єктом необхідності правових цінностей для власного буття і завершується їх реальним свідомим здійсненням у правовідносинах, Автор переконливо довів, що гуманістично-ціннісний критерій є смислотворчою основою реалізації права. На противагу легістській доктрині, де людина фактично постає не суб'єктом права, а об'єктом законницького впливу держави, обґрунтовано значимість *суб'єктивно-особистісного* чинника в об'єктивації права та визначальну роль у

цьому процесі ціннісних орієнтацій особистості. В роботі з'ясовано також роль в реалізації права сучасного, гуманістичного правового мислення (по ідеї, якщо мислення правове, то воно не може не бути гуманістичним), відповідно до якого сприйняття і визнання суб'єктом права кожного іншого рівноцінним собі є найважливішим у праві.

Дослідження реалізації права з позицій юснатуралістичного підходу дозволило автору переосмислити також механізм правового регулювання, механізм реалізації права, етапи (стадії) реалізації права. Встановлено, що з позицій позитивістського державоцентристського підходу механізм правового регулювання ототожнено з механізмом *державного* правового регулювання, запропоновано розмежовувати ці концепти. В змісті роботи мовиться також про механізм правового регулювання і громадянського суспільства. Аналогічно механізм реалізації права постає механізмом реалізації лише *норм законів*, тобто, позитивного права. Реалізація права в цьому контексті розпочинається з прав, що «надаються державою», водночас із позицій юснатуралістичного підходу *правореалізація* може бути спонтанною і не залежати від норм позитивного права, які переважновідстають від розвитку правовідносин.

Предмет дослідження, як відомо, диктує відповідну методологію його дослідження. Автором продуктивно використано природно-правовий та аксіологічний підходи, вони стали базовими для дослідження, і завдяки їм з'явилася можливість відрізнити правове регулювання від державно-владного свавілля, аналогічно й механізм правового регулювання – від механізму свавільно-маніпулятивного регулювання. Таким критерієм-основою для розрізнення стає критерій правності як відповідність усіх складових механізму правового регулювання смислам права, принципів правової рівності, загальнолюдським цінностям, людині з її честю, гідністю, невідчужуваними правами.

М.Попадинцем також удосконалено та розвинено низку ідей та положень. Зокрема, це стосується визначення поняття *якості законодавства* як

істотного чинника правореалізації, що не має вичерпуватися формально-технічними моментами, а повинно ґрунтуватися на змістовно-правових вимогах, що забезпечить відповідність законодавства сучасній філософії людини; положення про те, що громадянське суспільство, основою якого є автономні, моральні індивіди, – це гарант реалізації прав і свобод кожного; ідею, згідно з якою тотальне порушення прав людини в сучасній Україні засвідчує недосконалість дії механізму реалізації права. Ефективна правореалізація можлива за ефективної правової політики в сучасній Україні тощо.

Поряд із низкою успішних напрацювань автора, в дисертації міститься низка дискусійних положень, які вимагають додаткових пояснень. Зокрема:

1. Заслугує на увагу погляд автора щодо застосування у дослідженні природно-правового та аксіологічного підходів (підрозділ 1.2) та трактування реалізації права з позицій основних типів праворозуміння крізь призму ціннісного підходу (підрозділ 2.2). З цього приводу є кілька міркувань.

Сучасна філософія права характеризується потужними методологічними перетвореннями, які пов'язані із зміною соціальної та політичної парадигми. Це призвело до необхідності пошуку нових підходів до права, розробки нових моделей праворозуміння. Сьогодні має місце неабиякий плюралізм праворозуміння, що супроводжується виникненням багатьох концепцій, які не рідко ґрунтуються на сутнісних характеристиках, наукове обґрунтування яких суперечливе. Це не сприяє чіткості у питаннях буття, сутності, форм права та викликає потребу у напрацюванні критеріїв, які дали б можливість системного осягнення цих феноменів, про що я неодноразово наголошувала у своїх працях.

Слід підтримати думку А.В. Скоробогатова, що методологічна криза, характерна для даного періоду розвитку правової науки, полягає в тому, що класична методологія дослідження не відповідає вимогам сучасності.

Наслідком цього є розмитість критеріїв науковості теорії, проявом якої є ситуація, коли серед вчених не спостерігається єдності стосовно загальної сукупності позицій, відповідно до яких здійснюється перевірка відповідності теорій наукового знання. Це суттєво ускладнює пошук нового праворозуміння. З іншого боку, на думку П.М. Рабіновича, змістовна плюралістичність праворозуміння була і завжди залишатиметься його неусуванною, нездоланною властивістю.

Відмінності у стилях філософсько-правового мислення виявляються при відповіді на запитання про те, якою має бути сучасна правова теорія. Проте кожна з правових концепцій є лише однією з можливих (конкуруючих) інтерпретацій правової реальності, що постійно уточнюється і є відкритою для критики.

Слід погодитись з А.В. Поляковим, що жодна з класичних концепцій праворозуміння не була самодостатньою, тобто здатною, виходячи з власного теоретичного потенціалу, відповісти на всі питання правової науки, що стрімко розвивається. Класичні теорії будувалися на протиставленні і взаємному запереченні. У той же час ці теорії потребували одна одної, оскільки кожна з них «діяла» у своїй обмеженій області і вирішувала обмежені теоретико-правові завдання. Розвиток класичних типів праворозуміння підготував ґрунт для їх синтезу в рамках нових, некласичних, наукових уявлень.

Дедалі більшої підтримки набуває теза про існуванням двох різних стилів філософсько-правового мислення, які можуть бути позначені відповідно як класичний і посткласичний (некласичний). Відповідно, представники класичного праворозуміння намагаються пізнати і пояснити право за допомогою однієї теорії, яку вони визнають єдино правильною. В межах класичного право розуміння традиційно виділяють два типи: природно-правовий та позитивістський. Представники пост класичного праворозуміння сприймають право як багатовимірне явище, яке неможливо дослідити і пізнати лише за допомогою однієї теорії права, а застосовується синтез

методологій кількох класичних теорій праворозуміння, а також звернення до філософії та інших гуманітарних наук дозволяє зрозуміти глибинну сутність права.

Некласичні типи право розуміння характеризуються інтегративністю, прагненням об'єднати (інтегрувати) в рамках однієї правової теорії розроблені в класичних типах праворозуміння особливі аспекти буття права або об'єднати методологію кількох класичних теорій для вивчення феномена права у всій його багатогранності. Ці сучасні філософсько-правові тенденції яскраво відображені у аналізованій дисертації, що закладено у методологічній основі роботи. Я маю на увазі поєднання природно-правового, аксіологічного та антропологічного, комунікативного підходів. Проте у дисертації не знаходимо пояснення філософсько-правових особливостей такої інтеграції. Хотілось би почути думку автора з цього приводу під час публічного захисту дисертації.

2. Завершуючи підрозділ 2.1, присвячений антрополого-аксіологічним засадам права, автор робить узагальнення, що «антропологічними засадами реалізації права є людиномірність права, яке у бутті людини є правовою цінністю, що проявляється у таких категоріях як свобода людини, людська гідність, справедливість, рівність, гуманізм» (с. 90). Це узагальнення правильне, справді антропологічний та аксіологічний вимір відчутно перетинаються, синтезуються в праві, про що пишуть і українські, і зарубіжні філософи права. Якщо ж звернутися до даного підрозділу, то в ньому дві третини змісту присвячено аксіологічному виміру в праві, а от антропологічні засади варто було б підсилити, бо висвітлені вони дещо поверхово. Автору варто було б зацентувати виразніше на зв'язку права з фундаментальними засадами людського буття, багатогранністю людської сутності. Право раціональне, бо людина є мислячим буттям; воно апелює до людської волі, бо людина – воліюче буття; право є юридизованою мораллю, бо людина – це моральне буття, право в постійному розвитку, бо людина – це «nonfinita»,

незавершеність тощо. Автор роботи десь недостатньо попрацював над цим аспектом.

3. В роботі час від часу вживається концепт «сучасне правове мислення». Хотілося б, щоб автор уточнив його риси, характеристики, бо його можна трактувати по-різному. Це може бути мислення, сформоване в рамках легістського підходу, воно догматичне, описове, позбавлене динамізму, гнучкості, до того ж змістовно не гуманістичне, але воно використовується, у нас в правовій сфері його достатньо, і, оскільки воно сучасне нам, то воно сучасне хоча ми констатуємо, що воно збанкрутувало, не годиться для творення правового суспільства. Сучасне і інше мислення, сформоване на засадах природно-правової традиції, воно гуманістичне, гнучке, динамічне тощо. Ми ще можемо його називати європейським мисленням. От автору варто було б уточнити, про яке сучасне мислення він пише в роботі, бо інакше треба хіба здогадуватися, якою є його позиція.

4. Автор справедливо зазначає на с.77 дисертації, що «людська гідність, будучи втіленням і вираженням особливої цінності людини як такої, виконує місію ствердження та захисту людини», на с. 78 – «почуття гідності успішно розвивається і функціонує на основі усвідомленого ставлення до себе як до суб'єкта моральної діяльності, розуміння своїх обов'язків і прав людини і громадянина»; на с. 79 - «гідність, як найвища духовна цінність суспільства, є джерелом права, формою втілення і вираження цих цінностей». З цього приводу виникає кілька питань. Чи автор бачить різницю між такими поняттями як «людська гідність» і «гідність людини» та в чому вона полягає? Як Конституційний Суд України підходить до тлумачення цих понять?

5. У дисертації дуже добре обґрунтовано, що верховенство права є правовою основою реалізації права. «В узагальненому вигляді принцип верховенства права постає як мегапринцип – це сукупність ідей, принципів, інституцій та процедур, що забезпечують достатній рівень поваги до людської гідності як з боку представників державної влади, так і пересічного

громадянина, забезпечують примат прав людини над державою та її позитивним правом, є визначальним як у законотворчій, так і у правозастосовчій практиці. Повноцінна реалізація прав суб'єктів права і є реальною дією принципу верховенства права». (с.3) Виникає питання у практичній площині. Чи вдалось автору проаналізувати ступінь реалізації принципу верховенства права в Україні, користуючись, зокрема, документом "RuleofLawChecklist" (Мірило правовладдя), ухваленого Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11-12 березня 2016 року).

Попри викладені зауваження і побажання, оцінюючи зміст дисертації, можна дійти висновку, що автор роботи досягнув поставленої наукової мети й упоратися із завданнями дослідження.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. В цілому є всі підстави зробити висновок, що дисертація Попадинця М.І. є цілісним та оригінальним дослідженням. Результати проведеного дослідження мають наукову цінність, висловлені зауваження не перешкоджають позитивному ставленню до виконаної Попадинцем М.І. дослідницької роботи, а здійснений дисертантом творчий пошук заслуговує на повагу і підтримку.

Рецензована дисертація вирішує конкретне науково-прикладне завдання, містить раніше не захищені положення, які є особистими здобутками автора, мають наукову цінність і позитивне значення для подальшого розвитку теорії права. Результати дослідження можуть бути використані у законотворчій сфері, а також у науково-дослідній роботі та навчальному процесі. Дисертаційні матеріали належним чином оприлюднені в наукових публікаціях і виступах на конференціях.

Зміст дисертації у встановленому ДАК України обсязі відображений в авторефераті.

Вищесказане дозволяє визнати дисертацію «Реалізація права в контексті правового розвитку сучасної України: аксіологічний вимір» завершеним

самостійним дослідженням, що відповідає вимогам ДАК України до дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, а також «Порядку присудження наукових ступенів» (постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567).

Автор дисертації – Попадинець Максим Ігорович на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії
та історії держави і права
Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова*

О.В.Гришук

Підпис *О.В.Гришук*
ЗАСВІДЧУЮ:
Вчений секретар університету

С. Люзінський

